

Szociolingvisztika a világ körül

Martin J. Ball, Rajend Mesthrie, Chiara Meluzzi (eds.): *The Routledge Handbook of Sociolinguistics Around the World*

Routledge, 2023. 708 p.

1. Bevezető

Jules Verne 1873-ban megjelent népszerű regényében Phileas Fogg 80 nap alatt utazta körül a Földet, számtalan kalandot átélve, s közben sokféle nép képviselőivel találkozott. Ma már gyorsabban is megoldható volna egy ilyen utazás, ám aki át-rágja magát a *The Routledge Handbook of Sociolinguistics Around the World* című nemzetközi kézikönyv 700 oldalnyi terjedelmén, anélkül kaphat képet a világ nyelvi sokszínűségéről, hogy felállna kényelmes olvasófoteljét.

A vaskos kézikönyv egy nyelvészeti irányzat (vagy ahogyan a szakterület alapító atyjának számító William Labov nevezte: a nyelvészet művelésének egy módja), a szociolingvisztika helyzetét, legfőbb kutatási irányait, módszertani és tematikus sokszínűségét tárja elénk. A szociolingvisztika (amit magyarul szokás társasnyelvészettként is emlegetni) a nyelvészetnek az a területe, amely a nyelvet nem csupán jelek rendszereként vagy grammatikai szabályok szerint szerkesztett mondatok halmazaként szemléli, hanem társadalmi beágyazottságában vizsgálja. A nyelvtudománynak ez az ága a nyelv és társadalom közötti szoros kapcsolatokból kiindulva tár fel társadalmilag is hasznos ismereteket mind az emberi nyelvről, mind az emberi társadalmak és közösségek működéséről.

A 2023-ban a Routledge kiadónál megjelent kézikönyvnek ez már a második kiadása, az első 2010-ben jelent meg (Ball eds. 2010). Összehasonlítva a kézikönyv két kiadását, megállapítható, hogy az első kiadásban 33 fejezet kapott helyet 448 oldalon, a friss kiadásban pedig már 54-re nőtt a fejezetek száma, melyek 700 oldalt foglalnak el. Az is figyelemre méltó, hogy – a már az előző kiadásban is dicséretesen kiterjedt – földrajzi hatókör mostanra kivételesen nagy lett. A művet azonos szempontok alapján közel száz szerző írta (mindannyian ismert és elismert nyelvészek).

A kézikönyv a földrajzi logika alapján öt része tagolódik (Ball et al. eds. 2023). A fejezetek közül egy-egy foglalkozik Amerikával (10 fejezetben), Ázsiával (14 részben), Ausztráliával (5 egységben), Afrikával (7 fejezetben) és Európával (18 részben). Az egyes alfejezetek 3600 és 14 000 szó közötti terjedelemben mozognak. Az

egyedülállóan két domináns nyelvet foglal magában, nem pedig egyetlenegy; mind a francia, mind az angol rákényszerítette magát a már ott lévő őshonos bennszülött nyelvekre és kultúrákra, és mindkettő befolyásolta az újabb bevándorlás mintáit és áramlásait. A kétnyelvűség és a multikulturalizmus hivatalos politikái továbbra is jelentős figyelmet kapnak. Az észak-amerikai bennszülött nyelvek és nyelvváltozatok bemutatása a kényszerű asszimiláció és a kulturális elhanyagolás szomorú történetét tárja elénk. Az alárendelt populációkkal végzett kutatásokat gyakran érzéketlen és etikátlan módon végezték, ami kedvezőtlen következményekkel járt az adatközlők számára. Az indián nyelvekre vonatkozó most zajló nyelv-újjaélesztési erőfeszítések egy részének ezért meg kell küzdenie a tekintélyelvű elnyomás történetével.

A Mexikóról szóló fejezet azt mutatja be, hogy Észak-Amerikához hasonlóan néhány őshonos nyelvet alaposabban tanulmányoztak, mint másokat. Mind a csoport mérete, mind a történelmi központiség azt jelenti, hogy a közép-amerikai lingua francák (közvetítő nyelvek) például nagyobb figyelmet kaptak, mint a „kisebb” nyelvek. A Közép- és Dél-Amerikáról szóló fejezetek folytatják az őslakos

2. Az első blokk: Amerika (10 fejezet)

Az egyesült államokbeli szociolingvisztikai kutatások tárgyalása rávilágít a könyv legtöbb központi elemére. A figyelem középpontjában itt a regionalizmus és a dialektusok, a biológiai nem és a társadalmi nem, az életkor és az osztály nyelvhasználatot befolyásoló szerepe áll. Az olvasó figyelmét felhívják a különböző módszertani megközelítésekre, számos fontos nyelvi változóra (lexikális, morfológiai, pragmatikai stb.). A kanadai kontextus, ellentétben az „új világ” más országaival, egyedülállóan két domináns nyelvet foglal magában, nem pedig egyetlenegy; mind a francia, mind az angol rákényszerítette magát a már ott lévő őshonos bennszülött nyelvekre és kultúrákra, és mindkettő befolyásolta az újabb bevándorlás mintáit és áramlásait. A kétnyelvűség és a multikulturalizmus hivatalos politikái továbbra is jelentős figyelmet kapnak. Az észak-amerikai bennszülött nyelvek és nyelvváltozatok bemutatása a kényszerű asszimiláció és a kulturális elhanyagolás szomorú történetét tárja elénk. Az alárendelt populációkkal végzett kutatásokat gyakran érzéketlen és etikátlan módon végezték, ami kedvezőtlen következményekkel járt az adatközlők számára. Az indián nyelvekre vonatkozó most zajló nyelv-újjaélesztési erőfeszítések egy részének ezért meg kell küzdenie a tekintélyelvű elnyomás történetével.

A Mexikóról szóló fejezet azt mutatja be, hogy Észak-Amerikához hasonlóan néhány őshonos nyelvet alaposabban tanulmányoztak, mint másokat. Mind a csoport mérete, mind a történelmi központiség azt jelenti, hogy a közép-amerikai lingua francák (közvetítő nyelvek) például nagyobb figyelmet kaptak, mint a „kisebb” nyelvek. A Közép- és Dél-Amerikáról szóló fejezetek folytatják az őslakos

és gyarmati nyelvek közötti kapcsolatok történetének bemutatását, olyan kapcsolatokat feltárva, amelyek elkerülhetetlenül eltolódással és veszteséggel, revitalizációs erőfeszítésekkel és csoportfeszültségekkel járnak. Az erőfeszítések és erőforrások lehetséges és megfelelő elosztása szintén központi kérdés. A szerzők emlékeztetnek bennünket arra, hogy a nyelv-újjáélesztési erőfeszítéseknek az összes releváns és kapcsolódó diszciplínára és társadalmi kontextusra kell támaszkodniuk; a nyelvtanulásra való összpontosítás valószínűleg még középtávon sem bizonyul hasznosnak. Kevés tehát az, ha a bennszülött nyelveket tantárgyként vagy nyelvtanfolyamokon oktatják, ha nincsenek meg a nyelvek használatához a szükséges feltételek, s így a nyelv mögött nincs társadalmi hasznosság.

Két fejezet a brazil portugálra és a dél-amerikai spanyol nyelvváltozatokra összpontosít. Az elsőben a nyelvi változatosság társadalmi jelentése és a néprajzi kutatómunka értékének vizsgálata hangsúlyos. A szerzők hangsúlyozzák a nyelveket, ideológiákat és attitűdöket a csoportidentitások kialakításával és fenntartásával összefonódó munka szükségességét.

A könyv első részének befejező fejezetei a Karib-térségbe és az atlanti angol nyelvváltozatokhoz vezetnek bennünket. Az előbbi kontextusban a spanyol fontos gyarmati nyelv, de itt szerepel a holland, az angol és a francia is. Egy hasznos táblázatos összefoglalás közel három tucat ország és régió népcsoportjait, hivatalos nyelveit és nyelvváltozatait vázolja fel. A kreol nyelvek és a kódváltás központi szerepet töltenek be a régióban, és az olvasókat ismét emlékeztetik a nyelvi törékenységre és marginalizálódásra, valamint az elégtelen és egyenlőtlen kutatási tevékenységre. Az itt kezelt atlanti angol dialektusok közé tartozik a bermudai változat, amely mind a karibi, mind a dél-karolinai angolból merít. Tristan da Cunha, Szent Ilona és a Falkland-szigetek is szóba kerülnek ebben a fejezetben. Jack Chambers ezeket a szigeteket a szociolingvisták Galápagosának nevezte, ám a szociolingvisztikai irodalomban – ha nem is meglepő módon – nagyrészt figyelmen kívül hagyják őket.

3. Ázsia (14 fejezet)

Az első tanulmányból megtudjuk, hogy Kína az utóbbi időben „mamut szociolingvisztikai laboratóriummá” vált a globalizáció – a kínai nyelv népszerűsítésével és az angol nyelv növekvő befolyásával – a gyors urbanizáció és a nagy belső migráció miatt. Az angol és a putonghua iránti figyelem mellett tehát egyre több kutatás foglalkozik a kisebb és veszélyeztetett nyelvekkel.

A Dél-Ázsiát érintő két fejezet középpontjában az angol és a nepáli, bhutáni, pakisztáni, indiai, bangladesi, srí lankai és a maldív-szigeteki bennszülött nyelvek kölcsönhatása áll. A szerzők vizsgálják a csoportidentitásra gyakorolt hatásokat

azokban a régiókban, ahol a helyi népnyelv nem rendelkezik hivatalos vagy többségi státusszal. A második részben a dravida nyelvek állnak a középpontban: főleg Dél-Indiában beszélik őket, és öt másik országban is megtalálhatóak. Legalább két tucat nyelv és sokkal több dialektus létezik, ugyanannak a változatnak gyakran különböző megnevezései vannak, és problémák akadhatnak a nyelvjárás és a nyelv besorolásával. Míg egyes dravida nyelvek mára veszélyben vannak, négy közülük (kannada, malajálám, tamil és telugu) szerepel India 22 hivatalosan elismert nyelve között. Van egy fejezet Dél-Ázsia északi régióiról is.

A mongóliai fejezetből kiderül, hogy sok más regionális kontextushoz hasonlóan az angol nyelv egyre fontosabb, és a helyi nyelvi sokszínűség iránti lelkesedést bizonyos körökben mérsékelte a nyelvi „tisztasággal” kapcsolatos aggály. A mongol nyelvet jelenleg (hivatalosan) cirill betűkkel írják, de van némi érdeklődés a hagyományos ujgur újbóli bevezetése iránt. Japánban már régóta jelen vannak a szociolingvisztikai megfontolások. A gyakran etnikailag és nyelvileg homogénnek tekintett Japán nyelvi tájképe változatosabb, mint azt sokan gondolják. Körülbelül hárommillió külföldi, néhány kisebb bennszülött kisebbségi csoport és jelentős a munkaerő-bevándorlás színesíti a képet. Bár az angol nyelvtudás nem elterjedt, befolyása folyamatosan növekszik, és érdekes megjegyezni, hogy másfél évszázaddal ezelőtt országos lingua franca-ként javasolták a „nemzeti fejlődés” szolgálatában. A koreai fejezet egy általánosan homogén társadalmat is leír: a lakosság körülbelül 5%-a kivételével minden etnikai koreai, csak a koreai nyelv hivatalos, és gyakorlatilag nincsenek kisebbségi nyelvek. Mindazonáltal a szociolingvisztikai szcéna nem nélkülözi az érdeklődést: az angolt széles körben oktatják (a kínai és japán mellett), és folyamatosan kutatják például a nemi eltéréseket a nyelvhasználatban, és fontosak a nyelvjárási változatok is.

Burma, Thaiföld, Laosz, Kambodzsa és Vietnam áll a délkelet-ázsiai fejezet középpontjában, amelyben a lakosság többnyelvűségéről és az angol nyelv elsajátításának növekedéséről olvashatunk. A kisebbségi nyelvek gazdagságát is bemutatják a szerzők. Noha Kambodzsa a leghomogénebb az öt ország közül, még mindig 20 kisebbségi csoportot tartalmaz a mintegy 17 milliós lakosságon belül. Több mint kétszer annyi ilyen csoport van Thaiföldön, Laoszban és Vietnamban, Burmában pedig körülbelül 135. A kisebbségi nyelvi csoportokon belül természetesen vannak további nyelvjárási felosztások, és az etnolingvisztikai képet még bonyolítja, hogy ugyanannak a csoportnak és ugyanannak a nyelvnek/dialektusnak több különböző neve is lehet – ez a jelenség persze máshol sem ismeretlen. A tengeri régiókról szóló kiegészítő fejezet Indonéziára, Malajziára, Bruneire, Szingapúrra, a Fülöp-szigetekre és Kelet-Timorra összpontosít, Új-Guineával pedig külön fejezetben foglalkoznak. A maláj nyelv az utolsó két állam kivételével mindenben központi szerepet játszik. A gazdag nyelvi sokféleség nagy része alulkutatott, és a

legtöbb nemzeti politika a gyarmati és az őslakos változatok közötti kölcsönhatásokkal küzd, bár eltérő módon. A kisebbségi nyelvek veszélyben vannak, és a „dialektusokról” a sztenderdizált és kodifikált változatok felé (például a mandarin nyelvre) való elmozdulást látunk. Az angol nyelv terjeszkedik, gyakran amerikai formáiban, de a helyi angol nyelvváltozatok száma is növekszik.

Észak és nyugat felé haladva a térségben a közép-ázsiai török (türk) nyelvek (és természetesen Törökországban és Cipruson) szintén alulkutatottak. Figyelemre méltóak az írott nyelvi reformok, amelyek a modernizációval jöttek létre: 1929 elején gyorsan végrehajtották az arab ábécé felváltását a latinra, és beindultak a „nyelvtisztítási” erőfeszítések, amelyek célja az arab és a perzsa befolyásának csökkentése volt a török nyelvre. Az iráni nyelvekről szóló fejezet a dari, a tádzsik és a perzsa (más néven fárszi) nyelvre összpontosít, és feltár egy diglosszikus kapcsolatot az utóbbi kettő között, amely nem különbözik attól, amely a démotikus görögöt és a katharevousát köti össze. A perzsa írás romanizálásának (a latin írásra való áttérésnek) jövőbeli fejleményeiről is szó esik. A Közel-Keleten folytatott kutatások az arab dialektusok érintkezésére és variációjára összpontosítottak, beleértve a standard és nem szabványos változatokat, a klasszikus és a népies arab nyelvet. Ez utóbbit egyre inkább elfogadják, bár ez főleg attitűd jellegű, és természetesen nem általános az összes kontextusban. Az izraeli fejezet a héber nyelv térnyerésére és a nyelvileg mindig is gazdag régió növekvő többnyelvűségére összpontosít. A jelenlegi mintegy kilencmilliós lakosság felének a héber az anyanyelve – ez az arány 20-20% az arab és az orosz esetében. Ma már csak körülbelül 180 000 ember vallja magát a jiddis anyanyelvi beszélőjének. A kétnyelvűség jelen van az oktatásban (a héber–arab és a héber–orosz viszonylatában), bár az iskolai közeg általában héber nyelvű, az angol pedig kötelező tantárgy.

Az ázsiai szekció utolsó fejezete főként a Dél-Kaukázussal, valamint Grúzia, Azerbajdzsán és Örményország nyelvi helyzetével foglalkozik. Három fontos bennszülött nyelvű család a kartveli (amelyek közül a legjelentősebb a grúz), a nakh-dagesztán (csecsen) és az abház-adigge (circasz). Jelentős a nyelvjárási változatoság, sok a kölcsönhatás az oroszsal, és érdekesek az alfabetikus konvenciók, amelyek tükrözik a politikai összefüggéseket és igényeket. Az Észak-Kaukázus teljes egészében Oroszországon belül van, és a domináns nyelvpolitika a fokozott oroszosítás, illetve a kisebbségi nyelvek iránti egyre csökkenő figyelem. (Az Oroszországról szóló külön fejezet logikus módon az európai részben kapott helyet.)

4. Ausztrália (5 fejezet)

Az első ausztrál fejezetből kiderül, hogy a hatalmas térség lakosságának közel negyede (körülbelül 25,5 millió ember) az angoltól eltérő nyelvet beszél otthon: sokan használják a mandarin, az arab, a vietnami, a kantoni, a pandzsábi, a görög,

a tagalog és az olasz nyelvet. Ez a lista feltárja az Ausztráliába érkező bevándorlók változatos származási helyeit, ahol a nem európai telepésekre vonatkozó korlátozások bizonyos körökben egészen az 1970-es évek végéig érvényben voltak. A második ausztrál könyvrészlet az ország őslakos nyelveihez kapcsolódik. A gyarmatosítás előtt 250 ilyen volt; ma már csak körülbelül 15-öt tanulnak meg a gyerekek, és az őslakosok nyelvmegtartásának szintje meglehetősen változó. A kontinens eredeti lakosai között (amely jelenleg a teljes népesség körülbelül 3%-át teszi ki) úgy tűnik, nem volt széles körben beszélt lingua franca. Az Új-Zélandról szóló fejezet a maori lakosság és nyelvének helyzetét tárgyalja. Az 1930-as évek és az 1960-as évek között a csak maori nyelvet beszélő gyerekek aránya 97%-ról 26%-ra csökkent. Gyakorlatilag az összes maori beszélő kétnyelvű, és az angol egynyelvűség az egész országra jellemző. A közelmúltbeli ébredési mozgalmak azonban lehetővé tették, hogy a gyerekek teljes oktatásban részesüljenek maori nyelven.

A következő részben a hangsúly Melanézián, Mikronézián és Polinézián van – beleértve Vanuatut, a Fidzsi-szigeteket és Naurut, valamint a Salamon- és a Marshall-szigeteket. Az őshonos nyelvek támogatására irányuló jelenlegi erőfeszítések a történelmi európai kényszerekkel szemben továbbra is nehézkesek, ahol az angol nyelv elsajátítása prioritássá vált. Ismét érdekesek azok a problémák, amelyeket súlyosbítanak a nyelvi határok és a keveredés, valamint a „nyelvtisztaság” ideológiái.

Új-Guinea hihetetlen nyelvi gazdagsága miatt külön fejezetet kapott. A szigeten a világ népességének 0,2%-a él, és a bolygó szárazföldi területének hasonló hányadát teszi ki az ország, de a világ nyelveinek 18%-a megtalálható itt. A sok nyelvi csoport mérete változatos: vannak körülbelül 200 000 beszélővel rendelkező nyelvek is, de olyanok is, melyeknek ma már csupán kevesebb, mint 40 anyanyelvi beszélője van. Az angol és a többi gyarmati átfedés mellett van két fontos pidgin/kreol nyelvváltozat is, a Tok Pisin és a Hiri Motu. A sziget nyugati fele ma Indonéziához tartozik, ahol a hivatalos nyelv a maláj bahasza. A keleti rész – Pápua Új-Guinea – kormánya elismeri az angolt és a két kreolt hivatalos nyelvként: a Tok Pisin az ország általános köznyelve.

5. Afrika (7 fejezet)

Hét észak-afrikai ország áll a szakasz nyitó fejezetének középpontjában. A mintegy 255 millió fős együttes lakosság körében szociolingvisztikai szempontból leginkább az arab nyelv dominanciája és a többnyelvűség különböző szintjei jelentik a legnagyobb kihívást. A gyarmati nyelvek – elsősorban a francia és az angol, de kisebb mértékben a spanyol és az olasz is – itt is szerepelnek a képben. Oktatási szinten folyamatos kölcsönhatások figyelhetők meg az arab és a francia (vagy az angol), az arab és a nem arab köznyelv, valamint magának az arabnak a szokásos és köznyelvi

változatai között. Nyugat- és Közép-Afrika több mint 20 országa alkot egy olyan régiót, amely az összes afrikai nyelv 85%-át (és a globális nyelvek 25%-át) tartalmazza, és amelyet széles körben elterjedt többnyelvűség és – nem meglepő módon – fontos lingua franca jellemez. A nyelv(ek)re irányuló bármilyen szemszögből végzett kis mennyiségű kutatás tovább csökkent a folyamatos politikai instabilitás miatt. Az őshonos nyelvekre továbbra is a gyarmati kényszerek nehezdednek, de a kisebbséget is beárnyékolják a nagyobb afrikai nyelvek és a lingua francák.

A harmadik fejezet Kelet-Afrikával foglalkozik, ahol a diverzitás szintjei jelentősen eltérnek: Tanzániában körülbelül 120, Eritreában ennél jóval kevesebb, megközelítőleg 15 nyelv található. A kontinens többi részéhez hasonlóan itt is vannak vidéki-városi különbségek a nyelvhasználatban és attitűdökben. A szuahéli mint regionális lingua franca jelentősége megnőtt, gyakran más nyelvek rovására – ezek azonban mind a 2000-es Asmarai Nyilatkozat középpontjában álltak, amely támogatta az afrikai nyelvek kiterjesztését a dekolonizáció alapjaként. A legtöbb kutatás és a legtöbb nyelvpolitika irányvonala az iskolában használt nyelvekkel kapcsolatos kérdésekkel kapcsolatos.

A portugál hivatalos nyelv Angolában, a Zöld-foki Köztársaságban, Bissau-Guineában, Mozambikban, Egyenlítői Afrikában (a spanyol és a francia mellett), valamint São Tomé és Príncipe államokban. Sokak számára továbbra is ez az első nyelv – Angolában a lakosság 40%-ának, Mozambikban 50%-ának, São Tomé és Príncipe-ben pedig gyakorlatilag mindenkinek. Nyolc országot tárgyal a Dél-Afrikáról szóló fejezet. Botswana, Eswatini, Lesotho, Madagaszkár, Malawi, Namíbia, Zambia és Zimbabwe között az angol a gyarmati nyelv, és ez a leggyakrabban hivatalosnak elismert nyelv is, és egyre inkább domináns az egész régióban (még Madagaszkáron is, ahol a francia hivatalos státuszú). Namíbiában a gyarmati nyelv a német volt, de ez elvesztette egykori hivatalos státuszát. Magában Dél-Afrikában tizenegy hivatalos nyelv létezik, és hamarosan a jelnyelv is csatlakozik hozzájuk. A legjelentősebb gyarmati nyelv az afrikaans (ma a lakosság mintegy 14%-ának első nyelve) és az angol (mintegy 10%-os részesedéssel). Körülbelül a lakosság 23%-a beszéli a zulu nyelvet az anyanyelveként, a xhosa esetében pedig ez körülbelül 16%. Mint máshol, itt is folynak kísérletek az őslakos nyelvek státuszának támogatására és javítására.

Egy külön rész az Indiai-óceán szigeteit ismerteti. Az itt kezelt területeken – a Comore-szigeteken, Madagaszkáron, Réunionban, Mauritiuson és a Seychelle-szigeteken – a francia a hivatalos, az utolsó kettőben pedig az angol. Használják több kreolt is, valamint a Comore-szigeteken az arab és comor-szigeteki, Madagaszkáron pedig malgas nyelv változatait.

6. Európa (18 fejezet)

Az első európai témájú fejezet a németről szól, amely államnyelv Ausztriában, Liechtensteinben és Németországban, hivatalos nyelv Luxemburgban és Svájcban, regionálisan pedig Belgium és Olaszország egyes részein. Itt fontosak a bevándorlók és vendégmunkások nyelvjárási preferenciái és a német nyelv változatai. A holland nyelv hivatalos Flandriában, Hollandiában és Suriname-ban (több mint 500 000 beszélő). Frans-Vlaanderenben (vagy Flandre française-ben) nem hivatalos, de ott 90 000 ember beszéli. A német nyelvterületen a variacionista tanulmányok adják a szociolingvisztikai kutatás oroslánrészét. Az északi területen Dánia és Izland nyelvileg nagyon homogén, és csak a dán, illetve az izlandi a hivatalos. Finnországban – kétnyelvű országgént – a finn és a svéd is hivatalos, és három számi (lapp) nyelvváltozatot is elismernek. Norvégia és Svédország is elismeri a számi nyelvet. Figyelemre méltóak az angol nyelvhasználattal kapcsolatos kutatások, különösen a felsőoktatásban, és a legtöbb régió foglalkozik a bevándorlók multikulturalizmusával is.

Nagy-Britanniának nincs hivatalos nyelve, de regionális rendelkezések születtek a walesi és a skót gael nyelv támogatására. Annak ellenére, hogy sok beszélője van, a skót nyelvnek nincs hivatalos státusza; ez részben a vitatott státuszának (dialektus vagy nyelv) következménye. A következő fejezet áttekinti az ír helyzetét és az érdekében tett újjáélesztési erőfeszítéseket – de a lengyel nyelvet is tárgyalja a fejezet, amelynek körülbelül 120 000 beszélője van (s ez a szám négyszer akkora, mint az ír anyanyelv beszélőinek száma). A lengyel és más bevándorlók legutóbbi beáramlása valódi változást idézett elő egy olyan országban, ahol a legtöbb gyakorlati célból régóta az egynyelvű angol nyelvhasználat a norma. Az ír, a skót gael, a manx, a walesi, a korni és a breton a hat fennmaradt kelta nyelv: mindegyik veszélyeztetettnek számít, és most mindegyik részeseül a revitalizációs kísérletekből. Itt különösen figyelemre méltó az elmúlt évek „új beszélő”-hangsúlya, mivel folyamatosan csökken az anyanyelvi beszélők, illetve a közösségi környezetben tanulók száma. Valószínűleg a walesi és a breton a legerősebb a rendszeres használókat tekintve, ezt követi a skót gael és az ír, és valóban kevesen beszélnek manxi és cornwalli nyelven. Az egyik következmény az, hogy a tanulást ma már általában egy bizonyos csoportidentitás fenntartására irányuló tudatos erőfeszítéssel társítják. A másik az, hogy nem ritkák a viták a feltörekvő változatok „legitimitásáról” a hagyományos használattal szemben.

A francia fejezet kiemeli azokat a hivatalos próbálkozásokat, amelyek az angol terjedésének megfékezésére vagy legalábbis szabályozására irányulnak. A preskriptivizmus a regionális nyelvek esetében is érvényesül – különösen az oktatásban –, bár mintegy kéttucatnyi változat rendelkezik regionális elismeréssel. Olaszországban az olasz és az olasz-román változatokat is magában foglaló nyelvi érintkezés sok kutatást eredményezett. Mint máshol, az angol nyelv növekedése a

felsőoktatásban és a tudományban is aggodalomra ad okot. A svájci kontextus jól ismert arról, hogy négy nemzeti nyelve van. A két legjelentősebb a német és a francia, és mind a négy – így az olasz és a rétoromán – regionális és nyelvjárási eltéréseket mutat. Figyelemre méltó példa a svájci (alemann) német és a sztenderd nyelv változata közötti viszony kutatása. A francia, a német és a luxemburgi nyelv hivatalos Luxemburgban, az utóbbiak beszélt és írott vagyona pedig növekszik. Ez a nemzeti nyelv és a köznyelv. Az őslakos lakosság többnyelvűségét jelentősen növeli az országban élő külföldiek nagy száma.

Spanyolországban talán a legnagyobb érdeklődés a Franco-korszak korlátozó nyelvi és nyelvjárási politikájának fokozódó megfordítása övezi, ami nagyobb figyelmet jelent a katalán, baszk, galíciai, andalúz és valenciai nyelvre. A legtöbb kisebb nyelvtől eltérően, mind a baszk, mind a katalán jelentős városi központokkal rendelkezik: Bilbao és Barcelona. A spanyol nyelvhez hasonlóan a portugál kontextus jóval túlmutat Európán, és nagyon sok beszélőt foglal magában Dél-Amerikában. Figyelemre méltóak az európai és a brazil portugál közötti eltérésekre irányuló kutatások. Málta félmillió lakosának néhány kivételével mindenkinek a máltai az első nyelve, bár ennek egyre gyakrabban kell megküzdenie az angollal (amely társhivatalos nyelv a szigetországban). Az ország történelme és földrajza következménye, hogy a máltai nyelv olasz és arab nyelvű elemeket is tartalmaz.

Kelet-Közép-Európa – a Németország és a volt Szovjetunió keleti határai közötti régió – egy Magyarországra, Szlovákiára, Lengyelországra és Csehországra koncentráló fejezet témája. A többnyelvűség mindig is jellemző volt ezekben a régiókban, ahol a változó politikai sorsok azt jelentik, hogy sokan ma már történelmi hazájukon kívüli országokban élnek kisebbségiként. A kisebbségi kérdés minden érintett államban meghatározó kutatási téma. A következő fejezet a Balkánról szól, különös tekintettel a volt jugoszláv köztársaságokra, valamint Görögországra, Albániára, Bulgáriára és Romániára. Ezekben a régiókban nagy figyelem irányul a nyelv nacionalizmusban betöltött szerepére. A szerző megállapítja, hogy „a nemzeti határok nem felelnek meg megfelelően az etnikai és nyelvi határoknak”, ami többek között a szerb-horvát nyelvből két nyelv kialakítására irányuló folyamatos erőfeszítéseket is magyarázza. Ezek tankönyvi példái a nacionalista érzelmeknek, amelyek felülmúlják a nyelvi valóságot és a pragmatikus politikát. A balkáni régió államai közül nem mindegyik fogadta el a Regionális és Kisebbségi Nyelvek Európai Chartáját, amely a „kis” nyelvváltozatok támogatását célozza, sőt, néhányan egyértelműen asszimilációs nyelvpolitikát folytatnak.

Oroszországban a szociolingvisztika területén viszonylag új keletű irány foglalkozik a városi népnyelvvel, valamint a regionális és irodalmi normákkal. Történelmileg természetesen az oroszosítás különböző politikái voltak az érdeklődés tárgyai, nem is beszélve a volt Szovjetunió belüli nyelvi interakciókról. Az Ukrajnáról szóló fejezet főként az ukrán és orosz nyelv kölcsönhatására vonatkozik. Csak

nagyon kevesen nem értik e két nyelv egyikét sem az országban, de amint azt a világ más részein látjuk, a „nagyobb” nyelv beszélői közül kevesebben ismerik (vagy állítják, hogy ismerik) a „kisebbit”, mint fordítva. Az orosz és az ukrán közötti kölcsönös érthetőség viszonylag jelentős, és van egy kevert változata is e két nyelvnek, az úgynevezett „szurzsik” (сържик). Más kevert nyelvekhez hasonlóan ezt is gyakran pejoratívan értékelik.

Az utolsó európai fejezet a balti országokkal foglalkozik. Észtország, Lettország és Litvánia mind a Szovjetunió belül volt, így nem meglepő, hogy itt a fejezet zömét az oroszokkal szembeni védőpolitikák ismertetése teszi ki. A történelmi kisebbségi változatok és az angol nyelv közelmúltbeli térnyerése is kutatás tárgyát képezi.

7. Összefoglalás, illetve hol vagyunk mi

Ez a talán kissé hosszúra nyúlt ismertető rávilágított néhány egyedi szempontra és visszatérő témára, melyek ebben a kézikönyvben megjelennek. Az előbbiek közül megjegyezzük, hogy az új világ bevándorlókat befogadó országai közül Kanadának két meghatározó európai nyelvű áramlata van. A spanyolországi baszk és katalán – gyakorlatilag egyedül a kisebbségi nyelvek között – erős városközponttal rendelkezik. A nacionalista impulzusok megkövetelik, hogy a szerb-horvátból két nyelvet csináljanak. Utóbbiak között találjuk az angol növekvő és olykor aggasztó befolyását, a nyelv erejét a csoportidentitás fenntartásában, az őslakos és a „kisebbit” nyelvek közötti feszültségeket, valamint a nyelvpolitikák terjedelmében és hatásaiban tapasztalható nagy eltéréseket. A specifikusság és az általánosság e szerencsés kombinációjával az olvasók egyszerre kapnak betekintés bizonyos helyzetekbe, és megragadhatják a nyelvi helyzetek közötti hasonlóságokat is.

Mivel a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskolán belül működő Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont fő kutatási iránya épp a szociolingvisztika, adódik a kérdés: vajon az itt tárgyalt átfogó kézikönyvben tárgyalt témák megjelennek-e itt, Kárpátalján is, illetve eléri-e a világ nagy nyelvészeti központjaiban dolgozó szerzők figyelmét az a munka, amelyet a beregszászi kutatók végeznek. Nos, ha áttekinti az ember a kelet-közép-európai, illetve az ukrainai fejezetet, kiderül, hogy a Beregszászon működő nyelvészeti kutatóközpont nagyon is jelen van a világ szociolingvisztikai térképén. Ez egyértelműen kiderül, ha megvizsgáljuk a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpontban folyó kutatások tematikáját (két- és többnyelvűség, nyelvpolitika, nyelvi jogok, a kisebbségi nyelvek helyzete, nyelv és oktatás egymáshoz való viszonya), hiszen ezek a témák megjelennek az angol nyelven megjelent hatalmas kézikönyv legkiemeltebb kutatási témái között is. Arról is meggyőződhetünk a szintetizáló kézikönyv fejezeteit lapozgatva, hogy a beregszászi kutatók kutatásai és az ezek alapján készült publikációi egyértelműen eléri a nemzetközi színvonalat és számot tartanak a nemzetközi szakmai közvélemény

figyelmére. Ez kiderül abból, hogy a hatalmas kötet két fejezetében is találunk számos olyan közleményre való független hivatkozást, amelyek szerzői a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola nyelvészeti kutatóközpontjának munkatársai.

Figyelemre méltó az is, hogy a beregszászi szociolingvisztikai műhelyben született munkákra mind a magyar szociolingvisztikai kutatásokat is ismertető kelet-közép-európai fejezet (Kontra et al. 2023), mind pedig az ukrainai könyvrészlet (Ivanova 2023) hivatkozik. Előbbi fejezet ezekre a publikációkra utal: Csernicskó-Fenyvesi (2012), Csernicskó-Kontra (2023). Utóbbi fejezetben pedig az alábbi munkákra hivatkozik a szerző: Csernicskó (2013, 2017), Csernicskó-Fedinec (2016), Csernicskó-Ferenc (2016), Csernicskó-Máté (2017), Melnyk-Csernicskó (2010). Mindez azt jelenti, hogy a kárpátaljai szociolingvisztikai kutatások a kelet-közép-európai és ukrainai szociolingvisztikában is számítanak.

Irodalom

1. Ball, Martin J. – Mesthrie, Rajend – Meluzzi, Chiara eds., 2023. *The Routledge Handbook of Sociolinguistics Around the World*. Routledge.
2. Ball, Martin J. eds. 2010. *The Routledge Handbook of Sociolinguistics Around the World*. Routledge.
3. Csernicskó, István, 2013. The European charter for regional or minority language by Ukraine. *Acta Academiae Begersasiensis*, 2, pp. 127–146.
4. Csernicskó, István, 2017. Language policy in Ukraine: The burdens of the past and the possibilities of the future. In: Simone E. Pfenninger – Judit Navracsecs eds. *Future research directions for applied linguistics*. Multilingual Matters, pp. 120–148.
5. Csernicskó, István – Fedinec, Csilla, 2016. Four language laws of Ukraine. *International Journal on Minority and Group Rights*, 23, pp. 560–582.
6. Csernicskó, István – Fenyvesi, Anna, 2012. Sociolinguistic and contact-induced variation in Hungarian language use in Subcarpathia, Ukraine. *AHEA: E-journal of the American Hungarian Educators Association*, 5, <https://ahea.net/e-journal/volume-5-2012/27>.
7. Csernicskó, István – Ferenc, Viktória, 2016. Transitions in the language policy of Ukraine (1989–2014). In: Marián Sloboda – Petteri Laihonon – Anastassia Zabrodskaja eds. *Sociolinguistic transition in former eastern bloc countries: Two decades after the regime change*. Peter Lang, pp. 349–377.
8. Csernicskó, István – Kontra, Miklós, 2023. The linguistic human rights plight of Hungarians in Ukraine. In: Tove Skutnabb-Kangas – Robert Phillipson eds. *The handbook of linguistic human rights*. Wiley-Blackwell. (pp. 373–382).
9. Csernicskó, István – Máté, Réka, 2017. Bilingualism in Ukraine: Value or challenge? *Sustainable Multilingualism*, 10, pp. 14–35.
10. Ivanova, Olga, 2023. Sociolinguistics in Ukraine. In: Ball, Martin J. – Mesthrie, Rajend – Meluzzi, Chiara eds. *The Routledge Handbook of Sociolinguistics Around the World* Routledge. pp. 576–597.

11. Kontra, Miklós – Sloboda, Marián – Nekvapil, Jiří – Kielkiewicz-Janowiak, Agnieszka, 2023. Sociolinguistics in East Central Europe. In: Ball, Martin J. – Mesthrie, Rajend – Meluzzi, Chiara eds. *The Routledge Handbook of Sociolinguistics Around the World*. Routledge. pp. 631–641.
12. Melnyk, Svitlana (Мельник Світлана) – Csernicskó, István (Черничко Степан) 2010. *Етнічне та мовне розмаїття України. Аналітичний огляд ситуації*. PoliPrint.

References

1. Ball, Martin J. – Mesthrie, Rajend – Meluzzi, Chiara eds., 2023. *The Routledge Handbook of Sociolinguistics Around the World*. Routledge.
2. Ball, Martin J. eds., 2010. *The Routledge Handbook of Sociolinguistics Around the World*. Routledge.
3. Csernicskó, István ,2013. The European charter for regional or minority language by Ukraine. *Acta Academiae Begersasiensis*, 2, pp. 127–146.
4. Csernicskó, István ,2017. Language policy in Ukraine: The burdens of the past and the possibilities of the future. In: Simone E. Pfenninger – Judit Navracsecs eds. *Future research directions for applied linguistics*. Multilingual Matters, pp. 120–148.
5. Csernicskó, István – Fedinec, Csilla, 2016. Four language laws of Ukraine. *International Journal on Minority and Group Rights*, 23, pp. 560–582.
6. Csernicskó, István – Fenyvesi, Anna, 2012. Sociolinguistic and contact-induced variation in Hungarian language use in Subcarpathia, Ukraine. *AHEA: E-journal of the American Hungarian Educators Association*, 5, <https://ahea.net/e-journal/volume-5-2012/27>.
7. Csernicskó, István – Ferenc, Viktória, 2016. Transitions in the language policy of Ukraine (1989–2014). In: Marián Sloboda – Petteri Laihonen – Anastassia Zabrodskaja eds. *Sociolinguistic transition in former eastern bloc countries: Two decades after the regime change*. Peter Lang, pp. 349–377.
8. Csernicskó, István – Kontra, Miklós, 2023. The linguistic human rights plight of Hungarians in Ukraine. In: Tove Skutnabb-Kangas – Robert Phillipson eds. *The handbook of linguistic human rights*. Wiley-Blackwell. (pp. 373–382).
9. Csernicskó, István – Máté, Réka, 2017. Bilingualism in Ukraine: Value or challenge? *Sustainable Multilingualism*, 10, pp. 14–35.
10. Ivanova, Olga, 2023. Sociolinguistics in Ukraine. In: Ball, Martin J. – Mesthrie, Rajend – Meluzzi, Chiara eds. *The Routledge Handbook of Sociolinguistics Around the World* Routledge. pp. 576–597.
11. Kontra, Miklós – Sloboda, Marián – Nekvapil, Jiří – Kielkiewicz-Janowiak, Agnieszka, 2023. Sociolinguistics in East Central Europe. In: Ball, Martin J. – Mesthrie, Rajend – Meluzzi, Chiara eds. *The Routledge Handbook of Sociolinguistics Around the World*. Routledge. pp. 631–641.
12. Melnyk, Svitlana (Мельник Світлана) – Csernicskó, István (Черничко Степан) 2010. *Етнічне та мовне розмаїття України. Аналітичний огляд ситуації [Ethnic and linguistic diversity of Ukraine. Analytical review of the situation]*. PoliPrint.

Tóth-Orosz Enikő, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont, fiatal kutató. toth-orosz.eniko@kmf.org.ua, ORCID: 0000-0002-8588-6626.

Еніке Товт-Орос, Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II, Науково-дослідний центр імені Антонія Годинки, молодший науковий співробітник. toth-orosz.eniko@kmf.org.ua, ORCID: 0000-0002-8588-6626.

Enikő Tóth-Orosz, Ferenc Rakoczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education, Antal Hodinka Linguistics Research Center, Junior Researcher. toth-orosz.eniko@kmf.org.ua, ORCID: 0000-0002-8588-6626.